

<https://doi.org/10.15407/sofs2024.01.021>

УДК 338.27:519.71:330.46

В.В. МИКИТЕНКО, доктор економічних наук, професор,
головний науковий співробітник
Інститут демографії та проблем якості життя НАН України
бульвар Тараса Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна
e-mail: vmikitenko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-8212-9777>

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРИРОДНО-ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН У РЕКОНСТРУКТИВНОМУ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

Уперше сформовано універсальний комплекс принципових підходів до організації, раціоналізації та гармонізації природно-господарських відносин у реконструктивному розвитку територіальних утворень задля забезпечення їх структурно-інформаційної надійності та збільшення масштабів й ефективності реконструкції. Конструювання коадаптивних засад ґрунтується на капітал-орієнтованих положеннях ідентифікації простору як активу, що створює додану вартість; потоково-процесних положеннях реалізації реконструктивного розвитку за напрямками: просторовий розвиток, територіальний розвиток, розвиток територій; екосистемних положеннях визначення контамінаційних, регенераційних та асиміляційних властивостей простору господарювання. Визначено три етапи реконструктивного просторового розвитку територіальних утворень при переформатуванні природно-господарських відносин: 1) реконструктивний розвиток інфраструктури та економіки на тлі забезпечення екологічної стійкості територій; 2) реконструктивний соціальний розвиток територій на тлі ущільнення виробничо-господарської та міжрегіональної взаємодії; 3) реконструктивний архітектурно-планувальний розвиток територій. Визначено чотири

Цитування: Микитенко В.В. Організація природно-господарських відносин у реконструктивному розвитку територій. *Наука та наукознавство*. 2024. № 1 (123). С. 21—42. <https://doi.org/10.15407/sofs2024.01.021>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

типи господарської діяльності на територіях із деталізацією їхніх характеристик та особливостей, що відповідає прийнятним критеріям цінності результатів: 1) господарська діяльність із високою ефективністю системи управління та використання природно-ресурсних активів, а також великим потенціалом цих активів; 3) господарська діяльність із середньою ефективністю системи управління та використання природно-ресурсних активів; 3) господарська діяльність із низькою ефективністю системи управління та використання природно-ресурсних активів, але з великим потенціалом цих активів; 4) господарська діяльність із великими масштабами природно-ресурсного потенціалу, але з низькою ефективністю системи управління.

Ключові слова: природно-господарські відносини, природно-ресурсні активи, реконструктивний розвиток, територіальні утворення, господарська діяльність.

Вступ. В українському суспільстві сьогодні склалося єдине уявлення про головну мету реконструктивного розвитку країни — відбудову економіки після її руйнування під час повномасштабної агресії РФ, однак потреби у фінансуванні значно перевищують спроможності наявних джерел фінансування, а конкретизація цієї мети все ще залишається складним і дискусійним питанням, що обумовлює потребу в об'єктивізації інших шляхів ефективного переформатування ключових підсистем з урахуванням сутнісних змін, що відбуваються в них в умовах гібридної війни. Сучасні дослідження економіки будь-якої країни потребують застосування методологічного інструментарію, побудованого на ґрунті системного аналізу складних суспільно-політичних, природно-ресурсних, соціальних, інформаційних, технологічних та інших процесів. Нехтування принципами системності не дає змоги скласти об'єктивне уявлення про трансформації національної соціально-економічної системи, потенціал розвитку якої (включно з опціями її захисту, регенерації чи відновлення) швидко скорочується внаслідок невинного впливу деструктивних чинників внутрішнього та зовнішнього походження. Слід вказати на повільність і фрагментарність наукової рефлексії природно-ресурсних трансформацій в Україні. Це пояснюється недостатнім розумінням науковцями системних засад *природно-ресурсних активів*, які мають системоутворюючі властивості та визначальний вплив на цілеспрямований розвиток країни, а не лише прогалинами теоретичного і практичного характеру. Але значення природно-ресурсних активів у процесах організації, гармонізації та раціоналізації *природно-господарських відносин* у реконструктивному розвитку територіальних утворень наразі є неоднорідним. Це зумовлює необхідність визначення і групування принципів підходів, що допоможе забезпечити успішність реконструктивного розвитку територій України як багатовимірних систем і сприятиме відбудові та стійкому розвитку регіонів і країни загалом.

Мета статті — сформулювати комплекс принципових підходів до організації, раціоналізації та гармонізації сучасних природно-господарських відносин у реконструктивному розвитку територій; виконати типізацію господарської діяльності за напрямками просторового розвитку з деталізацією їхніх характеристик та особливостей в чотирьох пріоритетних площинах (економічній, соціетальній, виробничій, природно-ресурсній).

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблемам організації природно-господарських відносин у контексті сталого розвитку держави та її регіонів, а також фінансового забезпечення сталого господарювання в умовах ресурсних обмежень присвячено низку наукових розвідок, представлених у публікаціях І.К. Бистрякова, О.О. Веклич, Д.В. Клинового, В.В. Ковалю, М.А. Хвесика [1—4, 12, 13]. Дослідження, виконані в Інституті економіки та прогнозування НАН України, присвячені реконструктивному розвитку національної соціально-економічної системи в умовах зростання загроз і ризиків різної природи [5, 6]. Отримані в них науково-прикладні результати ґрунтуються на коадаптивних засадах формування комплексу підходів, оснований на: а) капітал-орієнтованих положеннях ідентифікації національного простору як активу, що створює додану вартість; б) потоково-процесних положеннях реалізації реконструктивного розвитку за напрямками: просторовий розвиток, територіальний розвиток, розвиток територій; в) екосистемних положеннях визначення контамінаційних, регенераційних та асиміляційних властивостей простору господарювання. Результати аналізу останніх публікацій вітчизняних дослідників-економістів свідчать про потребу в розробках, пов'язаних зі з'ясуванням особливостей організації природно-господарських відносин, насамперед щодо перетворення природних умов і ресурсів просторових соціоеколого-економічних систем на дієві активи за допомогою організаційних, економічних, фінансових і правових механізмів і важелів впливу.

Виклад основного матеріалу. На переконання автора [7, 8], для переформатування та організації ефективних *природно-господарських відносин* (ПГВ) у реконструктивному розвитку територіальних утворень (далі — територій) визначальним етапом розв'язання пошукових завдань є визначення, обґрунтування і групування принципових підходів, адекватних реальним процесам, з урахуванням яких можна забезпечити успішність реконструктивного розвитку територій, формалізованих як багатовимірні системи, що сприятиме стійкому та гармонійному розвитку регіонів і країни загалом.

Значимість виконання процедур вибору, формулювання та поетапного розмежування коадаптивних підходів об'єктивно забезпечує формування генеруючого та пануючого принципу (домінанти) реорга-

нізації сучасних ПГВ для забезпечення структурно-інформаційної надійності територіальних систем [9] у просторі та часі з урахуванням капітал-орієнтованих положень ідентифікації господарського простору як активу, що створюватиме свою додану вартість. Чіткість визначення коадаптивних підходів має бути досягнута шляхом: 1) формулювання пріоритетного напрямку діяльності; 2) раціонального використання ресурсів; 3) ефективного управління ризиками; 4) забезпечення стійкості та сталості функціонування територій; 5) прийняття ефективних управлінських, організаційно-економічних і техніко-технологічних рішень; 6) максимізації соціальних та економічних вигід; 7) стимулювання інновацій та креативності; 8) врахування важливих концептуально-ключових факторів. Тому в процесі організації та реорганізації ПГВ слід синхронно враховувати принципові підходи за чотирма визначальними функціоналами (в економічній, соцієтальній, виробничій та екологічній площинах), які матимуть на меті забезпечення гармонійного і стійкого розвитку територій, збереження природних ресурсів і забезпечення якості життя населення. Пріоритетність використання принципових підходів до організації та реорганізації і комбінаторний формат мають формуватися залежно від конкретних умов і потреб певної території. Однак для ефективності ПГВ лише коадаптивних принципів організації ПГВ замало, слід передбачити реалізацію мети і виконання завдань із раціоналізації та гармонізації, оскільки ризики та загрози різної природи трансформуються й постійно зростають, що й визначає комбінаторику вибору найбільш дієвих механізмів і важелів впливу відповідно до правил, заданих для певного територіального утворення (табл. 1).

На підставі інформації табл. 1 можна зробити висновок, що процес організації ПГВ передбачає формування системних умов для функціонування певної територіальної системи; процес раціоналізації ПГВ — підвищення ефективності використання природних ресурсів і господарської діяльності загалом (завдання організації та раціоналізації включають встановлення норм, аналіз та розроблення стратегій, але спрямовані на різні цільові орієнтири); процес гармонізації ПГВ — досягнення балансу та гармонії між використанням та охороною природи (завдання організації включають встановлення норм і регулюючих механізмів, а гармонізації — оптимізацію використання і збереження природних ресурсів).

Раціоналізація та гармонізація ПГВ у реконструктивному розвитку територій передбачають інші принципові підходи, ніж організація, оскільки: 1) раціоналізація сприяє ефективному використанню природних ресурсів, сталому розвитку, підвищенню якості життя населення та збереженню *навколишнього природного середовища* (НПС) для майбутніх поколінь; б) гармонізація потребує використання комплексного підходу та врахування різноманітних аспектів, важливих для

забезпечення як сталого розвитку, так і сталого господарювання у збереженні природи України та її природно-ресурсних активів (ПРА) для майбутніх поколінь.

Вважаємо, що залежно від конкретних умов і потреб певної території можна використовувати комбінацію принципів підходів з урахуванням поставлених суб'єктами цілей (табл. 2).

Слід зазначити, що тріада принципів підходів, доцільних для використання у забезпеченні результативності синхронного проведення процесів організації, раціоналізації та гармонізації ПГВ у реконструктивному розвитку територій (табл. 2), містить підходи, що мають враховуватися у:

- синхронізації та забезпечення ефективності всієї тріади процесів — підходи: сталого розвитку; участі громадськості; інноваційного підходу; екологічного підходу, екологічної безпеки та екологічної стійкості;

Таблиця 1. Мета і завдання організації, раціоналізації та гармонізації природно-господарських відносин у реконструктивному розвитку територій

Організація	Раціоналізація	Гармонізація
<i>Мета</i>		
Створення системи взаємозв'язаних відносин між суб'єктами, які включають діяльність щодо природних ресурсів, їх раціонального використання та охорони	Покращення ефективності використання природних ресурсів та оптимізація господарської діяльності з урахуванням екологічних, соціальних та економічних аспектів	Досягнення балансу між використанням природних ресурсів і збереженням екосистем. Це включає забезпечення <i>сталого розвитку</i> , економічної ефективності та соціальної справедливості
<i>Завдання</i>		
Встановлення норм, правил, процедур і механізмів, які регулюють взаємодію суб'єктів у сфері природних ресурсів. Створення інституційної бази для вирішення питань використання та охорони природних ресурсів	Аналіз стану використання природних ресурсів та визначення можливостей для їх оптимізації. Розроблення та впровадження стратегій і програм, спрямованих на раціоналізацію та ефективне використання природних ресурсів, охорону резервів	Розроблення та впровадження стратегій і програм, спрямованих на раціоналізацію використання природних ресурсів, їх збалансоване освоєння та збереження біорізноманіття і екосистем. Подолання конфліктів, забезпечення справедливого розподілу вигод від ПГВ

Джерело: визначено, обґрунтовано і систематизовано автором.

Таблиця 2. Сукупність принципів підходів до організації, раціоналізації та гармонізації природно-господарських відносин у реконструктивному розвитку територій

Організація		Раціоналізація		Гармонізація	
Підходи	Цілі	Підходи	Цілі	Підходи	Цілі
Інтегрований	Ураховування вимог до різних секторів (господарського, соціального, екологічного) для комплексного підходу до їх розвитку	Економічна ефективність	Забезпечення оптимального використання природних ресурсів та інфраструктури для досягнення максимальної економічної ефективності	Економічна ефективність	Здійснення ПТВ та використання ресурсів для максимізації економічної вигоди за мінімізації впливу на НПС
Сталого розвитку	Планування та реалізація заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку і збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь	Сталого розвитку	Планування та реалізація заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку території та збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь	Дотримання вимог сталого розвитку	Забезпечення розвитку, що враховує потреби сучасного покоління і зберігає можливості для задоволення потреб майбутніх поколінь
Соціально-економічний	Враховування потреб та інтересів у розробленні та виконанні реконструктивних проєктів. Створення умов для соціально-економічного зростання і покращення якості життя	Соціальна справедливість	Забезпечення рівних можливостей для всіх груп населення, врахування їхніх потреб та інтересів під час реалізації реконструктивних проєктів	Соціальна справедливість	Розподіл користі від ПТВ в такий спосіб, аби нікого не ущемити і не залишити поза увагою

Екологічний	Забезпечення екологічної безпеки та використання природних ресурсів. Ураховання екологічних аспектів у всіх сферах розвитку	Екологічна безпека	Збереження та охорона природних резервів, забезпечення екологічної безпеки та мінімізація негативного впливу на НПС	Екологічна стійкість	Збалансоване використання природних ресурсів, збереження біорізноманіття й екосистем
Інноваційний	Впровадження сучасних технологій і передових практик у всіх сферах реконструкції	Інноваційний	Впровадження передових технологій та інновацій під час реконструкції для підвищення ефективності та конкурентоспроможності території	Інноваційний	Використання сучасних технологій та передових методів управління використанням природних ресурсів
Диференційований	Враховання особливостей кожної конкретної території, її природного потенціалу та специфіки регіонального розвитку	Диференційований	Враховання особливостей кожної конкретної території, її природного потенціалу та специфіки регіонального розвитку	Інтегрований	Об'єднання економічних, екологічних, соціальних і культурних аспектів для гармонізації розвитку і охорони НПС
Участь громадськості	Залучення місцевого населення, громадських організацій та стейкхолдерів до процесу прийняття рішень і реалізації проєктів	Участь громадськості	Залучення місцевого населення, громадських організацій та стейкхолдерів до процесу прийняття управлінських рішень і реалізації проєктів	Залучення громадськості	Залучення місцевого населення, громадських організацій та стейкхолдерів до процесу прийняття рішень щодо використання природних ресурсів

Закінчення табл. 2

Організація		Рационалізація		Гармонізація	
Підходи	Цілі	Підходи	Цілі	Підходи	Цілі
Інституційний	Розроблення та підтримка ефективних інституційних механізмів для координації та контролю реалізації реконструктивних проєктів	Інституційний	Розроблення та підтримка ефективних інституційних механізмів для координації та контролю реалізації реконструктивних проєктів	Регіональна співпраця	Співпраця між різними територіальними утвореннями для спільного вирішення проблем і досягнення загальних цілей
Фінансова стійкість	Забезпечення ефективного фінансування та управління фінансовими ресурсами для здійснення реконструктивних заходів	Фінансова стійкість	Забезпечення ефективного фінансування та управління фінансовими ресурсами для здійснення реконструктивних заходів	Попередження конфліктів	Розроблення і впровадження механізмів вирішення конфліктів, пов'язаних із використанням природних ресурсів

Джерело: визначено, обґрунтовано і систематизовано автором.

- забезпеченні ефективності двох процесів (організації та раціоналізації) — підходи: диференційований; інституційний; фінансової стійкості; раціоналізації та гармонізації: економічної ефективності; соціальної справедливості; організації та гармонізації: інтегрований; соціально-економічний;

- забезпеченні ефективності одного з процесів тріади: організації — соціально-економічний підхід; гармонізації — підхід регіональної співпраці та попередження конфліктів.

Розглядаючи можливості територіальних утворень щодо активізації господарської діяльності завдяки освоєнню ПРА, враховуємо підходи, спрямовані на: створення балансу між використанням природних ресурсів і збереженням НПС; забезпечення сталого розвитку і сталого господарювання для досягнення соціально-економічної сталості та якості життя населення (табл. 3). Порівнюючи три групи підходів (табл. 2) із принциповими вимогами до використання ПРА як інструменту активізації господарської діяльності (табл. 3), визнаємо, що нагальними завданнями стає визначення найбільш пріоритетних з-серед них задля поетапної реалізації цілей організації ПГВ у реконструктивному розвитку територій.

З урахуванням результатів, викладених у [5, 6], пропонуємо інтерпретацію *реконструктивного просторового розвитку територіальних утворень як процесу поліпшення і вдосконалення просторової організації природно-господарських відносин та інфраструктури з метою забезпечення стійкості та надійності територіального розвитку, а також стимулювання соціально-економічного зростання і покращення якості життя населення завдяки генеруванню системних ознак і контамінаційних, регенераційних та асиміляційних властивостей господарського простору* залежно від контексту, умов і запланованого характеру реконструктивного просторового розвитку територій (РПРТ) згідно з п'ятивимірною схемою:

1. Складові РПРТ мають включати об'єкти локалізації зусиль, визначених з урахуванням потоково-процесних положень його реалізації на трьох напрямках-рівнях — «просторовий розвиток», «територіальний розвиток», «розвиток територій», в п'ятьох площинах: а) фізична інфраструктура: реконструкція та модернізація транспортних, комунікаційних, енергетичних та інших інженерних систем; б) економічний розвиток: створення сприятливого економічного середовища, залучення інвестицій, розвиток підприємництва та інновацій; в) екологічна стійкість: збереження та охорона природних резервів, зменшення негативного впливу на довкілля; г) соціальний розвиток: забезпечення доступу до освіти, охорони здоров'я, культурних і рекреаційних послуг, покращення умов проживання і якості життя; д) архітектурно-плану-

вальні рішення: врахування принципів гармонійного планування, зовнішнього та архітектурного дизайну.

2. Етапи РПРТ мають включати виконання шести завдань. *Перше завдання*: аналіз території (вивчення поточного стану, ідентифікація проблем та можливостей); *друге*: стратегічне планування (розроблення довгострокової стратегії розвитку і господарювання, визначення пріоритетних напрямів); *третє*: проектування та дизайн (розроблення конкретних проектів із урахуванням архітектурних, соціально-еконо-

Таблиця 3. Формування комплексу принципових підходів за паритетом використання природно-ресурсних активів як інструменту активізації господарської діяльності

Підходи	Цілі використання принципових підходів задля активізації господарської діяльності завдяки освоєнню національних ПРА
Сталість і стійкість	Господарська діяльність має спрямовуватися на довгострокову вигоду, а не на тимчасовий прибуток, враховувати можливі наслідки для НПС та соціуму в середньостроковій і довгостроковій перспективі
Рациональне використання	Природні ресурси мають використовуватися з максимальною користю за мінімального збитку для НПС
Інноваційний	Використання сучасних технологій та передових методів для оптимізації видобутку і використання природних ресурсів
Економічна ефективність	Господарська діяльність має приносити прибуток і сприяти економічному зростанню
Екологічна безпека	Діяльність має бути безпечною для навколишнього середовища, уникати забруднення та мінімізувати вплив на екосистеми
Регулювання та нагляд	Створення ефективної системи законодавства, регулювання та нагляду за господарською діяльністю задля забезпечення дотримання принципів і стандартів
Соціальна відповідальність	Господарська діяльність має сприяти соціальному розвитку, забезпечуючи робочі місця, розвиток спільнот і соціальні блага
Транспарентність та участь громадськості	Забезпечення доступу до інформації про господарську діяльність та врахування думок та інтересів громадськості у прийнятті рішень
Попередження конфліктів	Уникнення суперечок і конфліктів шляхом раціонального розподілу вигід і збитків від господарської діяльності

Джерело: визначено, обґрунтовано і систематизовано автором.

мічних, виробничо-господарських, інженерних та екологічних аспектів); *четверте*: фінансування та виконання проєктів; *п'яте*: моніторинг та оцінка (спостереження за ходом виконання та оцінка результатів, внесення коректив за необхідності); *шосте*: сприяння у розвитку (залучення місцевих громад та стейкхолдерів до процесу планування та реалізації реконструктивних проєктів).

Звідси можемо виокремити три етапи РПРТ (згідно з тривимірними положеннями [10]) задля досягнення результативності переформатування ПГВ (табл. 4) за трьома паритетами: 1) реконструктивний розвиток інфраструктури та економіки на тлі забезпечення екологічної стійкості; 2) реконструктивний соціальний розвиток на тлі ущільнення виробничо-господарської та міжрегіональної взаємодії; 3) реконструктивний архітектурно-планувальний розвиток територій (для цього етапу додатково запропоновано принцип дерегуляції бізнесу).

Для України, господарський простір якої має спрямовуватися на *стале господарювання* і забезпечення якості життя, набуває нового змісту вирішення економічних проблем і питань управління ПРА, екологічної безпеки і виробництва. Це можливо лише за умов перебудови та реалізації нового формату просторової моделі організації ПГВ, формалізованої з позицій поєднання цільових функціоналів територіальної системи відповідного типу. А триада ціннісно-орієнтованих домінант формування та розвитку просторової системи організації, раціоналізації та гармонізації ПГВ має ґрунтуватися на врахуванні багатокomпонентних здатностей територіальних утворень із чітко визначеною структурою і функціями, спроможністю до самозбереження, стратегією управління в умовах ресурсних обмежень щодо досягнення мети. Це дасть змогу обрати системні кроки для переформатування просторових механізмів організації ПГВ та визначення пріоритетного набору важелів і регуляторів, що обумовить поступальний розвиток за пріоритетами сталого господарювання [8]. Визначаючи пріоритетними процедури типізації господарської діяльності за напрямками просторового реконструктивного розвитку, ідентифікуємо їх з урахуванням процедур класифікації видів економічної діяльності на конкретній території з метою оптимізації використання ПРА, підвищення конкурентоспроможності та досягнення стратегічних цілей просторового розвитку певного регіону чи території або країни загалом. Підхід до типізації має ґрунтуватися на розумінні, що кожен територію сформовано так, що вона має власні унікальні природно-ресурсні, виробничі, соціально-економічні та культурні особливості, ресурси, резерви, можливості та потенціал загалом. Тож у просторовому розвитку різні види господарської діяльності можуть бути більш або менш ефективними.

Таблиця 4. Поетапне групування домінант розбудови природно-господарських відносин у реконструктивному просторовому розвитку територій за використання природно-ресурсних активів як інструменту активізації господарської діяльності

Принципові підходи до організації	Принципові підходи до раціоналізації	Принципові підходи до гармонізації
<i>Етап I. Реконструктивний розвиток інфраструктури та економіки на тлі забезпечення екологічної стійкості територій: за домінантами — сталий розвиток та екологічна стійкість; раціональне використання; інноваційний підхід; економічна ефективність, екологічна безпека</i>		
Інноваційний підхід	Інноваційний підхід	Інноваційний підхід
Сталість розвитку	Сталість розвитку	Сталість розвитку
Екологічний підхід	Екологічна безпека	Екологічна стійкість
Інституційний підхід	Інституційний підхід	—
Фінансова стійкість	Фінансова стійкість	—
—	Економічна ефективність	Економічна ефективність
<i>Етап II. Реконструктивний соцієтальний розвиток територій на тлі ущільнення виробничо-господарської та міжрегіональної взаємодії: за домінантами — регулювання та нагляд; соціальна відповідальність</i>		
Соціально-економічний підхід	—	—
Диференційований підхід	Диференційований підхід	—
—	Соціальна справедливість	Соціальна справедливість
—	—	Регіональна співпраця
<i>Етап III. Реконструктивний архітектурно-планувальний соціально-економічний розвиток територій: за домінантами — транспарентність; дерегуляція бізнесу; попередження конфліктів</i>		
Транспарентність та участь громадськості	Транспарентність та участь громадськості	Транспарентність та участь громадськості
Дерегуляція бізнесу	Дерегуляція бізнесу	Дерегуляція бізнесу
Інтегрований підхід	—	Інтегрований підхід
—	—	Попередження конфліктів

Джерело: визначено, обґрунтовано і систематизовано автором.

Таблиця 5. Принципи типізації господарської діяльності за напрямками просторового розвитку

Принцип типізації	Сутність і зміст
1. Ефективність використання ресурсів	Господарська діяльність має бути спрямована на максимізацію використання природних ресурсів з урахуванням їхньої обмеженості та збереження для майбутніх поколінь
2. Сталість і стійкість	Типи діяльності мають сприяти сталому розвитку, тобто забезпечувати стійкість і стійке зростання за відсутності шкідливого впливу на природне середовище
3. Економічна ефективність	Класифікація має враховувати потенційні економічні вигоди та можливості розвитку кожного виду діяльності
4. Соціальна відповідальність	Обрані види діяльності мають сприяти соціальному розвитку, забезпечуючи робочі місця, соціальні послуги та інші блага
5. Екологічна сумісність	Обрані види діяльності мають бути сумісними з природними умовами та не завдавати неприпустимої шкоди довкіллю
6. Інноваційний підхід	Типізація має сприяти впровадженню інноваційних технологій та підходів для оптимізації використання ресурсів
7. Підвищення конкурентоспроможності	Обрані види діяльності мають підвищувати конкурентоспроможність регіону або території в цілому
8. Урахування місцевих умов і особливостей	Типізація повинна враховувати унікальні особливості кожної території, щоб забезпечити оптимальне використання її природних ресурсів
9. Гнучкість та адаптивність	Типізація має бути гнучкою та адаптивною до змін у соціально-економічних та природних умовах
10. Ефективність системи регіонального (територіального) управління, що ґрунтується на положеннях:	
координація та інтеграція	Ефективна система управління має забезпечити гармонійну співпрацю між різними секторами і видами діяльності та рівнями управління, що уможливить раціональне використання природних ресурсів для просторового розвитку
розроблення та впровадження стратегій	Ефективні управлінські практики уможливають розроблення та впровадження стратегії просторового розвитку, що враховує особливості й масштаби наявних ПРА

Принцип типізації	Сутність і зміст
моніторинг та оцінка	Система управління має передбачати постійний моніторинг використання наявних ресурсів та ефективності реалізації стратегій для вчасного внесення коректив
стійкість та адаптація	Система управління має реагувати на зміни зовнішніх і внутрішніх умов і швидко адаптуватися до них
залучення стейкхолдерів	Система управління може сприяти активній участі та співпраці різних стейкхолдерів у процесі прийняття та реалізації управлінських і технологічних рішень щодо просторового розвитку території
<i>11. Ефективність використання природно-ресурсних активів, що ґрунтується на положеннях:</i>	
оптимізація використання ресурсів	Використання технологій і методів, що уможливають максимізацію результатів використання обмежених природних ресурсів
мінімізація втрат і виробничих відходів	Розроблення і використання процесів, що уможливають зменшення негативного впливу господарської діяльності на природні ресурси резерви
використання альтернативних і відновлюваних джерел	Дедалі ширше використання енергії з невичерпних джерел
ефективність системи управління ресурсами	Упровадження методів і систем управління освоєнням, перетворенням, передачею та використанням ресурсів, що уможливить максимізацію їхнього внеску в економіку території
стале використання ресурсів	Реалізація ресурсоефективних підходів в управлінні, які передбачають збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь
<i>12. Масштаби наявного природно-ресурсного потенціалу, що ґрунтується на положеннях:</i>	
види природних ресурсів	Різні території мають різний набір природних ресурсів, як-то ліси, водні ресурси, ґрунти, мінерали, енергетичні резерви

Принцип типізації	Сутність і зміст
кількість і якість ресурсів	Оцінка обсягу та якості природних ресурсів на певній території, наприклад, кількість деревини в лісах чи водних резервів
можливості використання та доступність	Врахування технологічних, екологічних та економічних можливостей використання природних ресурсів
потенціал для сталого господарювання	Врахування підходів до використання природних ресурсів у спосіб, що забезпечує сталий розвиток і стале господарювання на території
потреби та попит	Оцінка потреб і попиту на певні види природних ресурсів у контексті господарських цілей розвитку території
технічна та інфраструктурна готовність	Оцінка наявності необхідної технічної та інфраструктурної бази для використання природних ресурсів

Джерело: визначено, обґрунтовано і систематизовано автором.

Отже, типізацію господарської діяльності за напрямками просторового розвитку ми виконуємо з метою визначення видів господарської діяльності, виробництв і галузей, що є найбільш перспективними і доцільними для розвитку в просторі та часі на певній території. Якщо на території чи у регіоні з великими природно-ресурсним потенціалом і суттєвими резервами вигідно розвивати видобуток сировини та переробну промисловість, то у регіоні з розвинутою інфраструктурою та туристичним потенціалом більш ефективним кроком є розбудова та розвиток сфери туризму. Типізація господарської діяльності має сприяти процесам раціоналізації й оптимізації розподілу ресурсів і зусиль задля досягнення стратегічних цілей. Тому її слід виконувати з урахуванням екосистемних положень визначення контамінаційних, регенераційних та асиміляційних властивостей простору господарювання, оскільки їх використання уможливорює вибір такого комплексу принципів типізації, врахування якого в процесі виконання реконструктивних завдань забезпечить структурно-інформаційну надійність регіону або території [11], максимізацію користі від освоєння і використання ПРА, екологічність виробництв, соціальну рівність, а також підвищить ефективність цілеорієнтованого просторового розвитку (табл. 5).

Слід звернути увагу на три домінанти типізації господарської діяльності (табл. 5): ефективність системи територіального управління;

Таблиця 6. Типізація господарської діяльності територій за напрямками просторового розвитку

Тип господарської діяльності	Характеристика й особливості	Зміст просторового розвитку за чотирма пріоритетними напрямками
1. Господарська діяльність на територіях із високою ефективністю системи управління та використання ПРА і з великим потенціалом ПРА	Господарська діяльність характеризується високою організованістю системи управління, де ефективно використовуються природні ресурси, що мають значний потенціал для сталого розвитку і зростання, забезпечення сталого господарювання	Економічний розвиток: стимулювання інновацій та високотехнологічних галузей Виробничий розвиток: пріоритетне значення високотехнологічного виробництва та експортно-орієнтованих галузей Соціетальний розвиток: стимулювання освіти, науки та культури для підтримки інноваційної економіки Природно-ресурсний розвиток: спрямованість на стале, екологічно чисте господарювання, основане на раціональному використанні природних ресурсів Узагальнення: реконструкція спрямована на розвиток високотехнологічних секторів, оптимізацію рівня енергоефективності та створення сучасної інфраструктури
2. Господарська діяльність на територіях із середньою ефективністю системи управління та використання ПРА	Господарська діяльність є більш гетерогенною щодо ефективності управління та використання природних ресурсів. Вона має вагомий потенціал для покращення, але це потребує певних зусиль	Економічний розвиток: посилення конкурентоспроможності потенційних секторів Виробничий розвиток: перехід до більш високоефективних технологій та виробничих процесів Соціетальний розвиток: стимулювання галузей, що сприяють підвищенню якості життя та соціального добробуту Природно-ресурсний розвиток: посилення нагляду за сталим використанням природних ресурсів та енергозбереженням Узагальнення: реконструкція спрямована на покращення конкурентоспроможності секторів та підвищення продуктивності виробництва

Закінчення табл. 6

Тип господарської діяльності	Характеристика й особливості	Зміст просторового розвитку за чотирма пріоритетними напрямками
3. Господарська діяльність на територіях із низькою ефективністю системи управління та використання ПРА, але з великим потенціалом.	Господарська діяльність має великий, але неефективно використовуваний природний потенціал внаслідок низької якості системи управління	Економічний розвиток: реформація господарського сектору та створення сприятливих умов для інвестицій Виробничий розвиток: розширення базових галузей та поступове впровадження більш продуктивних технологій Соціетальний розвиток: удосконалення системи освіти, медичної допомоги та інфраструктури Природно-ресурсний розвиток: планування сталого використання та відновлення природних ресурсів Узагальнення: реконструкція має ключове значення для освоєння наявного потенціалу та створення стійкої економіки на тлі нарощення екосистемних активів територій
4. Господарська діяльність на територіях із великими масштабами природно-ресурсного потенціалу, але низькою ефективністю системи управління	Господарська діяльність має значний потенціал для просторового розвитку, але через слабкість системи управління, яка не використовується ефективно, скорочуються і масштаби, і особливо кількість напрямів просторового розвитку	Економічний розвиток: реформація економіки та розвиток нових секторів на основі природних ресурсів Виробничий розвиток: використання передових технологій та виробничих практик Соціетальний розвиток: вдосконалення якості життя і доступу до освіти та охорони здоров'я Природно-ресурсний розвиток: реалізація стратегій сталого використання природних ресурсів та охорони НПС Узагальнення: реконструкція спрямована на вдосконалення систем управління та використання природних ресурсів на тлі нарощення екосистемних активів територій для досягнення сталого розвитку і сталого господарювання

Джерело: визначено, обґрунтовано і систематизовано автором.

ефективність використання природно-ресурсних активів; масштаби наявного природно-ресурсного потенціалу. Чітке й об'єктивне групування територій за масштабами наявного природно-ресурсного потенціалу визначить ефективність освоєння природних ресурсів для досягнення конкретних цілей просторового розвитку. Тому ми пропонуємо типізацію територій за специфікою господарської діяльності з урахуванням пріоритетних напрямів їх просторового розвитку (табл. 6). Вказане є прийнятним і допомагає суб'єктам управління краще розуміти різні регіони та розробляти стратегії для поліпшення управління використанням природних ресурсів.

Важливого значення для нарощення екосистемних активів територіальних громад набуває вирішення проблем покращення системи освіти та активізація науково-дослідницької діяльності [12], що визнано ключовими факторами реконструктивного просторового розвитку територій [13] і пріоритетами для всіх чотирьох типів господарської діяльності, особливо у випадках, коли ресурси та інфраструктура, знищені або пошкоджені військовими діями РФ, потребують модернізації, покращення та адаптації до повоєнних умов.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сформований комплекс принципів підходів до організації, раціоналізації та гармонізації ПГВ у реконструктивному розвитку територій ґрунтується на їх синхронізації для збільшення масштабів й ефективності реконструкції, що забезпечує їхню структурно-інформаційну надійність. Ці підходи побудовано як багатовимірні системи за чотирма функціоналами (в економічній, соціетальній, виробничій та екологічній площинах), що дає змогу:

- сформулювати принципи типізації господарської діяльності за напрямками просторового розвитку територій, дотримання яких ґрунтується на врахуванні економічного паритету використання ПРА як інструменту активізації господарської діяльності, та визначити на цій основі чотири типи господарської діяльності на територіях: 1) господарська діяльність із високою ефективністю системи управління, використання ПРА, великим потенціалом ПРА; 2) господарська діяльність із середньою ефективністю системи управління та використання ПРА; 3) господарська діяльність із низькою ефективністю системи управління та використання ПРА, але з великим потенціалом; 4) господарська діяльність із великими масштабами природно-ресурсного потенціалу, але з низькою ефективністю управління;

- запропонувати методологічно важливі положення з вибору принципів підходів до забезпечення результативності синхронізації тріади потоків у реконструктивному розвитку територій, що передбачає три етапи: 1 етап — реконструктивний розвиток інфра-

структури та економіки на тлі забезпечення екологічної стійкості територій; 2 етап — реконструктивний соціальний розвиток територій та тлі ущільнення виробничо-господарської та міжрегіональної взаємодії; 3 етап — реконструктивний архітектурно-планувальний розвиток територій.

Наведені в цій статті авторські напрацювання дають підставу для формування і реалізації пріоритетного комплексу просторових механізмів організації природно-господарських відносин у реконструктивному розвитку територій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Хвесик М.А., Бистряков І.К. Фінансово-економічні важелі капіталізації природних ресурсів у контексті забезпечення прибуткового природокористування. *Фінанси України*. 2014. № 5. С. 29—47.
2. Хвесик М.А., Бистряков І.К., Клиновий Д.В. Просторова організація та напрями використання природного багатства України. *Економіка України*. 2016. № 7 (656). С. 46—65.
3. Бистряков І.К., Клиновий Д.В. Бізнес-екосистемний концепт забезпечення сталого господарювання. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2020. № 8 (27). С. 21—27. [https://doi.org/10.37100/2616-7689/2020/8\(27\)/3](https://doi.org/10.37100/2616-7689/2020/8(27)/3)
4. Коваль В.В., Микитенко В.В. Стале господарювання: детермінанти та технології управління. Одеса: ПНЦ НАН України і МОН України, 2021. 156 с.
5. Гордіца К.А., Горін Н.О., Боднарчук Т.Л., Небрат В.В., Супрун Н.А. Українська економічна думка про чинники та пріоритети економічного розвитку. Київ: ІЕП НАН України, 2014. 396 с.
6. Гриценко А.А., Геєць В.М., Небрат В.В., Дейнеко Л.В., Бородіна О.М., Никифрук О.І. Реконструктивний економічний розвиток: основні напрями, ефективність і соціальна справедливість. Київ: ІЕП НАН України, 2016. 240 с.
7. Микитенко В.В. Забезпечення сталого господарювання: упорядкування управлінських дій. *Збалансоване природокористування: традиції, перспективи та інновації*. Ч. 1. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18—19 травня 2023 р.) Київ: Інститут агроекології і природокористування НААН України, 2023. С. 125—128.
8. Микитенко В.В. Системно-впорядкована комбінація ціннісно-орієнтованих домінант формування природно-господарського простору. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2019. № 6 (25). С. 37—43. [https://doi.org/10.37100/2616-7689/2019/6\(25\)/6](https://doi.org/10.37100/2616-7689/2019/6(25)/6)
9. Пампура В.И. Структурная информационная теория надежности систем. Киев: Наук. думка, 1992. 324 с.
10. Mykytenko V.V., Rogov P.D., Khomik M.V., Khoroshilova S.I., Biletskyi O.M. Formalization of the process of sustainable management in a three-dimensional coordinate system: time — money — space coverage. *Journal of Scientific Papers “Social Development and Security”*. 2021. Vol. 11. No. 6. P. 231—247. <https://doi.org/10.33445/sds.2021.11.6.18>

11. Bondarenko S., Liganenko I., Mykytenko V. Transformation of public administration in digital conditions: world experience, prospects of Ukraine. *Journal of Scientific Papers "Social development & Security"*. 2020. Vol. 10. No. 2. P. 76—89. <https://doi.org/10.33445/sds.2020.10.2.9>
12. Веклич О.О. Сутнісна характеристика екосистемних активів територіальних громад. *Ефективна економіка*. 2020. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7888>. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.5.17>
13. Веклич О.О. Екосистемні активи територіальних громад — детермінанта забезпечення та посилення спроможності їх розвитку. *Економіка сьогодні: актуальні питання та інноваційні аспекти*: зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 25 липня 2020 р.). Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2020. С. 23—26.

Одержано 24.10.2023

REFERENCES

1. Khvesyuk, M.A., & Bystryakov, I.K. (2014). Financial and economic levers of capitalization of natural resources in the context of ensuring profitable use of nature. *Finance of Ukraine*, 5, 29—47 [in Ukrainian].
2. Khvesyuk, M.A., Bystryakov, I.K., & Klinovy, D.V. (2016). Spatial organization and directions of use of natural wealth of Ukraine. *Ukrainian Economy*, 7 (656), 46—65 [in Ukrainian].
3. Bystryakov, I.K., & Klinovy, D.V. (2020). Business ecosystem concept of sustainable management. *Economics of Nature Management and Sustainable Development*, 8 (27), 21—27. [https://doi.org/10.37100/2616-7689/2020/8\(27\)/3](https://doi.org/10.37100/2616-7689/2020/8(27)/3) [in Ukrainian].
4. Koval, V.V., & Mykytenko, V.V. (2021). *Sustainable management: determinants and management technologies*. Odesa: The Southern Research Center of the NAS of Ukraine and the Ministry for Education and Science of Ukraine [in Ukrainian].
5. Horditsa, K.A., Horin, N.O., Bodnarchuk, T.L., Nebrat, V.V., & Suprun, N.A. (2014). *The Ukrainian economic opinion on the factors and priorities of economic development*. Kyiv: Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].
6. Hrytsenko, A.A., Heiets, V.M., Nebrat, V.V., Deineko, L.V., Borodina, O.M., & Nykyforuk, O.I. (2016). *Reconstructive economic development: main directions, efficiency and social justice*. Kyiv: Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].
7. Mykytenko, V.V. (2023). Ensuring sustainable management: streamlining management actions. *International scientific and practical conference "The Balanced Nature Use: Traditions, Prospects and Innovations"*. Part 1. Kyiv: Institute of Agroecology and Environmental Management of the National Academy of Agricultural Sciences of Ukraine, 125—128 [in Ukrainian].
8. Mykytenko, V.V. (2019). A system-ordered combination of value-oriented dominants in the formation of natural and economic space. *Environmental Economics and Sustainable Development*, 6 (25), 37—43. [https://doi.org/10.37100/2616-7689/2019/6\(25\)/6](https://doi.org/10.37100/2616-7689/2019/6(25)/6) [in Ukrainian].
9. Pampuro, V.I. (1992). *Structural information theory of system reliability*. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].

10. Mykytenko, V.V., Rohov, P.D., Khomik, M.V., Khoroshylova, S.J., & Biletskyi, O.M. (2021). Formalization of the process of sustainable management in a three-dimensional coordinate system: time — money — space coverage. *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security"*, 11 (6), 231—247. <https://doi.org/10.33445/sds.2021.11.6.18> [in Ukrainian].
11. Bondarenko, S. Liganenko, I., & Mykytenko, V. (2020). Transformation of public administration in digital conditions: world experience, prospects of Ukraine. *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security"*, 10 (2), 76—89. <https://doi.org/10.33445/sds.2020.10.2.9>
12. Veklych, O.O. (2020). Essential characteristic of ecosystem assets of territorial communities. *Effective Economy*, 5. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.5.17> [in Ukrainian].
13. Veklych, O.O. (2020). Ecosystem assets of territorial communities are a determinant of ensuring and strengthening their development capacity. *3rd International scientific and practical conference "Today's Economy: Current Issues and Innovative Aspects"*. Zaporizhzhia: East Ukrainian Institute for Economics and Management, 23—26 [in Ukrainian].

Received 24.10.2023

V.V. Mykytenko, Dsc (Economics), professor, chief researcher
Institute of Demography and Quality of Life Problems
of the NAS of Ukraine
60, Taras Shevchenko boulevard, Kyiv, 01032, Ukraine
e-mail: vmikitenko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-8212-9777>

ORGANIZATION OF ECONOMIC RELATIONS ON NATURE USE IN THE RECONSTRUCTIVE DEVELOPMENT OF TERRITORIES

An innovative universal set of principled approaches to the organization, rationalization and harmonization of management of economic relations on nature use in the reconstructive development of territorial formations was formed in order to ensure their structural and informational reliability and increase the scale and efficiency of reconstruction. The construction of co-adaptive principles is based on the capital-oriented provisions of the identification of space as an asset that creates added value; flow-process regulations for the implementation of reconstructive development in the following directions: spatial development, territorial development, development of territories; ecosystem provisions for determining the contamination, regeneration and assimilation properties of the management space. Three stages of reconstructive spatial development of territorial formations in reformatting management of economic relations on nature use are defined: 1) reconstructive development of infrastructure and economy given the ecological sustainability of territories; 2) reconstructive social development of territories given intensifying industrial and economic and interregional interaction; 3) reconstructive architectural

and planning development of territories. Four types of economic activity in the territories are defined, with detailing their characteristics and features that meet the acceptable criteria of the results' value: 1) economic activity with a high efficiency of the system for management and use of natural resource assets, as well as the high potential of these assets; 2) economic activity with an average efficiency of the system for management and use of natural resource assets; 3) economic activity with low efficiency of the system for management and use of natural resource assets, but with great potential; 4) economic activity with a large scale of natural resource potential, but with a low efficiency of the management system.

Keywords: *management of economic relations on nature use, natural resource assets, reconstructive development, territorial formations, economic activity.*